РАБОТА З ТЭКСТАМ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ МАЎЛЕНЧАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Даўгулёва Ірына Аляксееўна,
старшы выкладчык кафедры педагогікі і прыватных методык ДУА “Гомельскі абласны інстытут развіцця адукацыі”

Для паўнавартасных зносін чалавек павінен валодаць цэлым шэрагам уменняў: хутка і правільна арыентавацца ва ўмовах зносін, умець спланаваць сваю прамову, знайсці адэкватныя сродкі перадачы думкі і атрымаць зваротную сувязь.

Практыка паказвае, што ўрокі беларускай мовы не заўсёды адносяцца да ліку любімых у вучняў, вельмі часта адсутнічае камунікатыўная матывацыя, што перашкаджае ажыццявіць навучанне мове як сродку зносін.

Фарміраванне моўнай, камунікатыўнай кампетэнцый адбываецца ў працэсе работы з тэкстам на ўроках беларускай мовы як у малодшых, так і ў старэйшых класах. Работа з тэкстам на ўроках роднай мовы стварае ўмовы для ажыццяўлення функцыянальнага падыходу пры вывучэнні лексікі, марфалогіі, фразеалогіі, сінтаксісу, для фарміравання ўяўленняў аб моўнай сістэме, рэалізацыі прадметных і метапрадметных сувязей мовы і літаратуры, гісторыі і краязнаўства, музыкі і мастацтва і г.д.

Тэкст – асноўны кампанент структуры падручніка па беларускай мове, менавіта праз тэкст рэалізуюцца ўсе мэты навучання ў іх комплексе: адукацыйная, развіццёвая, выхаваўчая. Паводле тэкстацэнтрычнага падыходу, выкарыстанне тэкстаў як асноўнага дыдактычнага матэрыялу з’яўляецца абавязковай умовай урока як рускай, так і беларускай мовы. Тэксты служаць узорам і стымулам для пабудовы самастойнага выказвання, дэманструюць функцыянаванне моўных адзінак усіх узроўняў.

На ўроку беларускай мовы неабходна арганізоўваць работу з тэкстам як асноўнай лінгвадыдактычнай адзінкай, тым самым накіроўваць дзейнасць школьнікаў на выпрацоўку практычных навыкаў пісьмовага і вуснага маўлення. Пры вывучэнні тэмы “Тэкст і яго асноўныя прыметы” ў VII класе можна выкарыстаць тэкст з дапаможніка В. А. Ляшчынскай [3].

Печ – увасабленне дамашняга ачага, месца знаходжання духа (ахоўніка) дома і гаспадаркі Дамавіка. Пры закладванні печы часта збіралі талаку, запрашаючы пераважна моладзь. Закладванне печы прымяркоўвалася да поўні і лічылася, што печ будзе трымаць цяпло ва ўсіх сваіх частках. Калі першы раз палілі ў печы, абавязкова ў яе трэба было ўсыпаць дзевяць жменяў зерня, ад чаго сценкі пакрываліся слоем глянцу, да якога пазней не прыставаў куродым.

Улазіны спраўляліся толькі пасля таго, як была зроблена печ. Іншы раз печ рабілі з ляжанкай (грэць косці старым жыхарам хаты). Беларусы адносіліся да яе, як да жывой істоты.

Пасля прачытання вучням прапануецца даказаць, што прачытаны ўрывак з'яўляецца тэкстам, назваць асноўныя прыметы тэксту (тэматычнае адзінства, з тлумачальнага слоўніка прывесці тлумачэнне лексічнага значэння слова печ). Далей прапаноўваецца скласці план, выпісаць ключавыя словы.

Загадзя падрыхтаваны вучань можа агучыць сціслую інфармацыю пра некаторыя незразумелыя словы: *талака, глянец, куродым, улазіны, ляжанка.* Для выканання наступнага задання клас можна паздзяліць на групы і прапанаваць выпісаць з тэксту прыклады беларускамоўных з'яў: *аканне, яканне, дзеканне, цеканне.*

З мэтай удасканалення практычных навыкаў вуснага маўлення вучняў прапануецца пераказаць тэкст па памяці, карыстаючыся планам. Высокаматываваным вучням настаўнік можа прапанаваць у якасці дамашняга задання падрыхтаваць пісьмовае паведамленне на адну з тэм: "Печ – неад'емная частка беларускай хаты", "Якія стравы можна падрыхтаваць у печы?", "Покуць – самае сімвалічна значнае месца ў беларускай хаце". Астатнім вучням можна прапанаваць заданне, якое пашырыць веды аб гісторыі свайго краю. Напрыклад: карыстаючыся інфармацыйнымі крыніцамі інтэрнэту знайсці і запісаць у сшытак прымету ці павер'е, звязанае з печчу. (*Якая б ні рабілася печка, цагляная ці "бітая" з мятай гліны, уперамежку з камянямі пад яе належала пакласці тоўчанага шкла, каб лепш пякліся хлеб і пірагі* [3]. *Гэты звычай і сёння ўжываецца ў навакольных вёсках Гомеля.*)

На аснове тэксту можа ажыццяўляцца вывучэнне такога раздзела беларускай мовы, як фразеалогія. "У аснове фразеалагізмаў ляжыць вобраз з жыцця народа, ён прачытваецца і ўспрымаецца дзякуючы культурным ведам чалавека, што жыве ў пэўным прыродным і сацыяльным асяроддзі. І менавіта вобразная аснова фразеалагізмаў – адзін з асноўных спосабаў увасаблення агульначалавечай і нацыянальнай культуры". Прапануем вучням тэкст.

Дзяжа – драўляная пасудзіна з клёпак для заквашвання цеста. Адной з прычын, што ў дзяжы не ўдаваўся хлеб, лічылася колькасць клёпак – драўляных дошчачак, з якіх гэта дзяжа рабілася. Калі гэта колькасць была цотнаю, то пасудзіна называлася словам ж. роду – дзяжа, дзежка; калі ж колькасць клёпак была няцотнаю, то гэта быў дзеж, дзяжун. Супрацьпастаўленне добрай дзяжы, у якой удаецца хлеб, і дрэннай, у якой ён не «нараджаецца», замацавалася ў мове адпаведна ў словах жаночага і мужчынскага роду. Вядомы былі выпадкі, калі дзежуна «ператваралі» ў дзяжу, для чаго ўстаўлялі недастатковую клёпку (У. Коваль) [2].

Заданні, якія можна прапанаваць класу для выканання:

1. Растлумачце сэнс фразеалагізма «Клёпкі ў галаве не хапае».

(*Так кажуць пра дурнаватага, з дзівацтвамі чалавека*) [1].

2. З якімі народнымі ўяўленнямі можа быць звязана паходжанне гэтага фразеалагізма?

(У неўрадлівага дзежуна не хапала адной клёпкі для таго, каб стаць добрай дзяжой) [1].

3. Растлумачце сэнс прыказкі: *Каб на таку было ўмалотна, у дзяжы – падыходна*. Запішыце словазлучэнні са словам дзяжа.

Праз тэксты вучні далучаюцца да ведаў, да разнастайных звестак, назапашаных чалавецтвам, што асабліва важна для падрыхтоўкі і ўдзелу вучняў у сацыяльным жыцці. Цікавы тэкст задавальняе пазнавальны інтарэс, удакладняе маральна-этэчную пазіцыю дзяцей.

Яшчэ больш стымулююць камунікатыўна-пазнавальную дзейнасць навучэнцаў дыктоўкі са змяненнем тэксту (творчыя, свабодныя, адноўленыя, дыктоўкі па аналогіі, дыктоўкі з працягам).

Дыктоўка з працягам для вучняў VI класа. Прачытайце тэкст.

Сыны полацкага князя Усяслава Чарадзея кіравалі рознымі гарадамі. Пры неабходнасці браты злучалі свае дружыны і разам адстойвалі незалежнасць Полацкага княства. Сярод нашчадкаў Усяслава было нямала храбрых воінаў і таленавітых палкаводцаў. Але найбольшую славу пасля князя Чарадзея прынеслі Беларусі не воіны.

Гэта зрабіла яго ўнучка Ефрасіння. Адна старажытная кніга называе Ефрасінню арлом, які праляцеў па небе ад захаду да ўсходу і прасвятліў нашу зямлю, як сонечны прамень. За што заслужыла яна такія прыгожыя словы? (У. Арлоў) [4].

Заданні, якія можна прапанаваць класу для выканання:

1. Прадоўжыце тэкст, адказаўшы на пытанне, сфармуляванае ў другім абзацы (без падрыхтоўкі).
2. Вызначце тэму і асноўную думку тэксту.
3. Растлумачце правапіс уласных назоўнікаў.
4. Выпішыце з тэксту словазлучэнні, у склад якіх увадзяць назоўнкі, прыметнікі.
5. Успомніце з гісторыі, хто такая Ефрасіння? Чым гэтая жанчына вядома на Беларусі?
6. З дапамогай тлумачальнага слоўніка растлумачце значэнне слова *нашчадкі.*
7. Дома падрыхтуйце працяг аповеда пра Ефрасінню Полацкую (не больш за 10 сказаў). Аповед можна падмацаваць ілюстрацыямі.

Сучасны настаўнік ва ўмовах увядзення новых адукацыйных стандартаў выкарыстоўвае сістэмна-дзейнасны, кампетэнтнасны падыход у навучанні школьнікаў. Рэалізацыя дадзеных падыходаў на ўроку прымушае настаўніка перабудаваць сваю дзейнасць, адысці ад звыклага тлумачэння і даць навучэнцам самастойна, у пэўнай паслядоўнасці адкрыць для сябе новыя веды і ўключыць іх у сваю сістэму ведаў. Менавіта вучні з'яўляюцца галоўнымі "дзеючымі героямі" на ўроку. І, безумоўна, іх дзейнасць павінна быць асэнсаванай: што я хачу зрабіць, як я гэта раблю і дзеля чаго. Пры гэтым ўрок захоўваецца як форма арганізацыі навучання, але абнаўляюцца прыёмы і сродкі навучання праз стварэнне на розных этапах урока маўленчых сітуацый, пашыраецца ўжыванне сучасных тэхналогій. Настаўніку, які арганізуе работу з тэкстам, неабходна ўвесь час павышаць свой прафесійны ўзровень з дапамогай метадычнай літаратуры. Спіс

рэкамендацыйнай літаратуры па азначанай тэме прыводзіцца пасля спісу выкарыстаных крыніц.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Зелянко, В. У. Навучанне беларускай мове: лінгвакультуралагічны падыход. 10 – 11 класы : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Зелянко. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. – 136 с.

2. Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. І. Коваль. – Гомель : Беларус. агенцтва навук.-тэхн. і дзелавой інфармацыі, 1995.

3. Ляшчынская, В. А. Арфаграфія і пунктуацыя сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапаможнік / В. А Ляшчынская, М. У. Буракова, З. У. Шведава. – Мінск : РІВШ, 2014. – 278 с.

4. Міхайлаў, П. А. Беларуская мова: Дыктанты, пераказы, пераклады: 7-ы кл. : дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. шк., гімназій, ліцэяў / П. А. Міхайлаў, С. І. Фацеева. – Мінск : Аверсэў, 2002. – 208 с.

Спіс рэкамендаванай літаратуры

1. Васюковіч, Л. С. Фарміраванне прадметных і метапрадметных кампетэнцый навучэнцаў сродкамі ўніверсальнага вучэбнага тэксту (на матэрыяле сучасных падручнікаў беларускай мовы) : манаграфія / Л. С. Васюковіч. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2021. – 224 с.

2. Васюковіч, Л. С. Спосабы рэалізацыі метапрадметнага патэнцыялу вучэбнага тэксту падручніка : метадычныя рэкамендацыі / Л. С. Васюковіч // Беларуская мова і літаратура. – 2021. – № 7. – С. 53–57.

3. Зелянко, В. У. Навучанне арфаграфіі беларускай мове ў 5–11 класах: тэорыя і практыка : манаграфія / В. У. Зелянко. – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2016. – 194 с.

4. Казачэнка, І. Р. Тэкстацэнтрычны падыход як неабходная ўмова фарміравання камунікатыўнай кампэтэнцыі вучняў / І. Р. Казачэнка // Роднае слова. – 2016. – № 7. – С. 54–56.

5. Капцюг, І. Фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі на занятках па беларускай мове / І. Капцюг // Роднае слова. – 2021. – № 7. – С. 65–68.

6. Литвинко, Ф. М. Лингводидактические и психолого-педагогические предпосылки изучения русского языка на текстовой основе / Ф. М. Литвинко // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин : материалы 3-ей Межд. научн. конф. : в 2 ч. – Ч. 2. – Мозырь : УО МГПУ, 2005. – С. 110–112.

7. Рачэўскі, С. Тэкст як полідыдактычная адзінка навучання беларускай мове ў школе / С. Рачэўскі // Роднае слова. – 2021. – № 5. – С. 63–65.

8. Сілюк, Н. У. Працуем з тэкстам на ўроках беларускай мовы ў 6 класе : дапам. для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання / Н. У. Сілюк. – Мазыр : Выснова, 2019. – 38 с.

9. Шамова, Т. И. Сущность и структура учения как специфическая форма познавательной деятельности / Т. И. Шамова // Наука. Управление. Образование. – 2021. – № 2. – С. 15–28.

10. Якуба, С. М. Комплексная праца з тэкстам на ўроках падагульнення і сістэматызацыі ведаў / С. М. Якуба // Актуальныя праблемы развіцця сучаснай методыкі выкладання беларускай мовы : Зб. арт. чытанняў, прысвеч. памяці д. пед. н., праф. В. У. Протчанкі). – Мінск : НІА, 2003 – С. 51–57.